

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 8 Sayı: 39 Volume: 8 Issue: 39
Ağustos 2015 August 2015
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

RUS YAYILMACILIĞINA BİR ÖRNEK: 1944 KIRIM TÜRKLERİNİN SÜRGÜNÜ
AN EXAMPLE TO RUSSIAN EXPANSIONISM: 1944 EXILE OF THE CRIMEAN TATARS

Cemile ŞAHİN*

Öz

Dünya tarihinde etkili rol oynayan devletlerden biri olan Rusya'nın, kendi politikalarına ters düşen ve kendinden olmayan uluslara yönelik olarak uyguladığı baskı, zulüm, asimilasyon, zorunlu göç ve sürgünler şeklinde sıralanabilecek politikalar, Rus yayılmacılığının en etkili yöntemleri arasında yer almıştır. Kırım'ı ilhak ettikten sonra asıl amacı, bu bölgeyi Slavlaştırmak ve anavatanın bölünmez bir parçası haline getirmek olan Rusya, aynı politikaları burada da uygulamaya koymuştur. Rusya'nın Kırım Türklerine yönelik uygulamaları neticesinde, Kırım Türkleri için yıllarca sürecek göç, sürgün, acı ve dram dolu günler başlamıştır. Özellikle 1944 Sürgünü, Kırım Türklerini topyekûn yok etme anlamına gelmekte olup, bu bağlamda soykırım olarak değerlendirilmelidir. Bu noktadan hareketle, bu çalışmada Rusya'nın, Kırım Türklerine yönelik uygulamaları ve 1944 Sürgünü hakkında bilgilendirme çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca 2013 Ukrayna Krizi doğrultusunda Kırım'da yaşanan gelişmeler ve Kırım'ın ikinci kez Rusya tarafından ilhakı ele alınarak, bu sürecin Kırım Türkleri açısından önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Kırım Türkleri, Sürgün, Göç, 1944 Sürgünü, Sovyet Rusya.

Abstract

Russia, which has played an active role in the World History, has applied repression, persecution, assimilation, forced migration and deportation against the nations which are non-Russian or oppose to Russia. These policies can be considered as the most effective tools of the Russian expansionism. After the annexation of Crimea, Russia, whose main goals were Slavification (Russification) and incorporation of this region into the state, pursued here the same policies. As a result of Russian policies, the Crimean Tatars have faced migration, deportation, suffering and days full of agony. Especially, the 1944 deportation, which meant to eliminate the whole of Crimean Tatar nation, should be considered as genocide. Proceeding from this idea, the paper aims to analyse Russia's policies against the Crimean Tatars, particularly, 1944 deportation. It also discusses the impact of Ukrainian crisis in 2013 and the following second Russian annexation of Crimea on the Crimean Tatars.

Keywords: Crimea, Crimean Tatars, Exile, Migration, 1944 Exile, Soviet Russia.

Giriş

Karadeniz'in kuzeyinde Azak Denizi'nin güneyinde yer alan ve Karadeniz hâkimiyetinin sağlanmasında önemli bir rol oynayan Kırım Yarımadası, tarih boyunca çeşitli milletlere ev sahipliği yapmıştır. Oldukça stratejik bir öneme sahip olan bölgeye, başta Hunlar olmak üzere Alanlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Tatarlar gibi birçok Türk kavminin de geldiği bilinmektedir. Özellikle Hazarlar ve Kıpçaklar, bölgede önemli bir etki bırakan Türk kavimlerindenidir.

Kırım bölgesi, XIII. yüzyılda önce Cengiz Han'ın ardından da Altın Orda Devleti'nin kurucusu Batu Han'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Bundan sonra bölgeye Tatar göçleri başlamış ve bölge, Tatarların sistemli bir şekilde yerleşimine sahne olmuştur. XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren bir Tatar yurdu haline gelen

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, cemilesahin@karabuk.edu.tr

bölgede, Berke Han'ın Müslüman olmasıyla birlikte İslamiyet de yayılmaya başlamıştır. Neticede bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı üzerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan hanlıklardan biri olan Kırım Hanlığı, 1438'li yıllarda Hacı Giray tarafından merkez Bahçesaray olmak üzere kurulmuş olup, anavatanı Kırım bölgesidir. Altın Orda Devleti'nin mirası olarak tarih sahnesine çıkan ve yaklaşık 300 yıl varlığını devam ettiren Kırım Hanlığı, özellikle Karadeniz'in kuzeyindeki siyasi gelişmelerde etkileyici ve belirleyici bir konuma sahip olmuştur (Özcan, 2005: 36). İlerleyen süreçte Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasında da çeşitli münasebetler başlamış olup, özellikle bölgedeki Cenevizlilere karşı Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın işbirliği yaptıkları anlaşılmaktadır (Şahin, 2011: 45-46).

Hacı Giray'ın ölümünden sonra Kırım Hanlığı'nda başlayan taht kavgaları neticesinde, Karadeniz hâkimiyetini sağlamak isteyen Osmanlı Devleti, 1475'te Gedik Ahmet Paşa komutasındaki donanmasını bölgeye göndererek, Kırım sahillerini Cenevizlilerden almış ve bölge Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Diğer yandan taht kavgalarının ardından başa geçen Kırım Hanı Mengli Giray da Osmanlı tabiiyeti altına alınmış ve böylece Kırım Hanlığı için Kırım'ın Ruslar tarafından ilhak edildiği 1783 tarihine kadar yaklaşık üç asır devam edecek Osmanlı himayesi başlamıştır (İnalçık, 2002: 450-453).

Kırım Hanlığı, her zaman ve her yönden Osmanlı Devleti'nin yardımcı konumunda olmuş, Kırım ordusu Osmanlı Devleti'nin yanında katıldığı seferlerde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti için, gelişen Rus tehlikesi karşısında Kırım Hanlığı'nun önemi giderek arttığı gibi, konumu itibarıyla Avusturya ve İran'a karşı da kullanılabilir bir durumda olması, Osmanlı Devleti'nin Kırım'la daha yakından ilgilenmesini gerekli kılmıştır (Gökbilgin, 1973: 8). Ancak, 1578 - 1606 yılları arasında Osmanlıların İran ve Avusturya ile girdiği uzun savaşlar esnasında Kırım Hanlığı kuvvetlerinin sürekli olarak yardıma çağırılmasının Kırım'da savunma zaafını ortaya çıkarması, İran, Mısır gibi uzak yerlere sefere katılmaları sonucunda Rusya'nın saldırılarına karşı Kırım'ın açık hale gelmesi, Kırım Hanlarının Osmanlı kuvvetleri arasında sıradan bir kumandan gibi muamele görmeleri sıkıntı yaratmış, ciddi muhalefetlerin oluşmasına ve isyanlara neden olmuştur. Kırım Hanlarının seferlere bizzat katılmayıp kendi yerlerine veliahtlarını göndermesi, seferlerin uzun sürmesi ve yaklaşan kış şartları gibi sebeplerle geri dönmeleri sonucunda, görevden alındıkları görülmüştür. Osmanlı'nın Kırım ordusunu istediği yerde istediği süre kullanmak istemesi, Osmanlı'ya ne kadar ve ne zamana kadar güvenilir sorusunu gündeme getirdiği gibi, Osmanlı Sadrazamlarının, Kırım Hanlarına karşı protokol dışı hareketleri de kırgınlığa neden olmuştur. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarla uğraştığı ve zor günler geçirdiği dönemlerde, Kırım'daki Osmanlı nüfuzu da sarsılmış ve padişaha bağlı hanlar ile bunların muhalifleri arasında mücadeleler başladığı gibi, kuzeyde Ruslar da büyük bir tehdit haline gelmiştir. XVII. yüzyılın sonlarında Doğu Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesi, Karlofça ve Azak'taki mağlubiyetler sonucunda Osmanlıların gerilemesi, Rusların güçlenmesi ve iç zaafiyetin artması gibi sebeplerle bu dönemde Kırım Hanlığı, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda açıkça gerilemeğe başlamıştır (Karakuş, 2007: 36-37).

Rus Çarlığı, coğrafi konumu itibarı ile önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek sonra da batıda Boğazlara ve Balkanlar'a, doğuda Kafkasya'ya hâkim olarak güneye inme siyasetini takip etmiştir. Jeopolitik konumu itibarı ile Kırım, Rus topraklarının Karadeniz ve Akdeniz havzasına açılmasının tek yoludur (İpek, 2006: 27). Ayrıca Kırım, Rusya'nın Karadeniz'deki askeri ve ticari üssü olacağı gibi, aynı zamanda Rusya'nın, kendisine karşı mücadele eden Kuzey Kafkasya halklarını denizden kuşatmasına imkân sağlayacak stratejik bir noktadadır. Bu nedenle Rusya, Kırım'ı ilhak ederek, bölgede iktidarının kurulması ve daimi olması doğrultusunda hareket etmiştir (Çapraz, 2006: 59).

Kırım'ın Rusya'ya İlhakı

Timur'un, Altın Orda Devleti üzerine düzenlediği seferler sonucunda, Altın Orda Devleti'nin parçalanarak Kırım, Kazan, Astrahan, Nogay ve Sibir Hanlıklarına bölünmesi, bölgede önemli değişikliklere yol açmıştır. Ruslar üzerinde hâkimiyet kurarak, Rusların güneye inmesini engelleyen Altın Orda Devleti'nin yıkılması ve yerine kurulan hanlıkların kendi aralarındaki şiddetli mücadeleler, Rusların toparlanarak güçlenmelerine fırsat vermiştir. Neticede, giderek güçlenen Moskova Knezliği, XVI. yüzyıldan itibaren yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmış, zamanla bölgenin siyasi dengesini değiştirebilecek bir nitelik kazanarak, Osmanlı Devleti için de bir tehlike unsuru haline gelmiştir. Nitekim Rusya'nın, 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Türk Hanlıklarını ele geçirmesi, Kafkasya'ya doğru Rus ilerleyişinin ve aynı zamanda bölgedeki Türkleri asimile etmek için önce Hıristiyanlaştırma ve ardından Ruslaştırmaya yönelik Rus siyasetinin de başlangıcı olmuştur. Bölgeye, demografik yapıyı bozacak şekilde Rus nüfusunun yerleştirilmesiyle, sömürge politikasının da temeli atılmış, ardından Kafkasya'nın kuzeyden kontrolünü sağlamak, Kafkasya'da rahatça ilerleyebilmek ve Karadeniz'e inebilmek isteyen Rusya, Kırım'a yönelmiştir (Saydam, 1993: 10-11; Sertçelik, 1999: 395).¹

¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, s.XXII.

Rusya için, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Kırım'ı ele geçirmek kolay olmadığından, Kırım'ın Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız olması için büyük çaba sarf etmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı bir dönüm noktası olup, Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanan bu savaştan sonra imzalanan 1774 - Küçük Kaynarca Antlaşması'nın üçüncü maddesi² ile Kırım, sadece dini bakımdan Halifeye bağlı sayılmış, siyasi bakımdan tamamen müstakil olmuştur. Böylece, şartlar olgunlaştığında Kırım'ı ilhak etmek amacını taşıyan Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılan Kırım'ı kendi topraklarına katmak için fırsat kollamaya başlamış ve hanlığın idaresine mümkün olan her türlü müdahaleyi yapmaktan geri kalmamıştır. Bu doğrultuda, Kırım'da yapılan hanlık seçimlerine müdahale ederek kendi taraftarlarını başa geçirmek ve karışıklık çıktığı anda bölgeyi zapt etmek şeklinde özetlenebilecek bir politika izlemiştir. Nitekim, aradığı fırsat eline geçmiş ve Kırım'daki iç karışıklıktan yararlanarak, kendilerine yakın olan Şahin Giray'ın Kırım Hanı olmasını sağlamıştır (Saydam, 1997: 33-34; Bice, 1991: 31-35). Bu durumda, Kırım halkının Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine Rusya, Şahin Giray'ı korumak amacıyla Kırım'a girmiştir. Rusya ile yeni bir savaş tehlikesinin baş göstermesi üzerine, Fransa'nın aracılığı ile Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Aynalıkavak Tenkihname'si adı verilen yeni bir antlaşma imzalanmış (1779), buna göre Rusya Kırım'dan askerlerini çekmeyi, Osmanlı Devleti de Şahin Giray'ın hanlığını kabul etmiştir. Ancak Kırım Hanı Şahin Giray'ın Rusya ile birlikte hareket etmesi, Kırım halkının tepkisine ve isyanına neden olmuştur. Nitekim çok geçmeden Kırım'da ortaya çıkan hanlık mücadelelerini fırsat bilen Rusya, kendi desteği ile han olan Şahin Giray'a karşı ülke çapında tepkiler ve protestolar doğunca, burayı ilhak ettiğini duyurmuştur. Böylece, Osmanlı Devleti'nin bu sıradaki buhranlı döneminden faydalanan Rusya, 1783'te Kırım'ı işgal etmiştir. Kırım'ın kaybını içine sindiremeyen Osmanlı Devleti, 1787 yılında Rusya'ya savaş açmış, ancak Avusturya'nın da Rusya ile ittifak yaparak katıldığı bu savaşı kaybetmiştir. Savaş sonunda imzalanan 1792-Yaş Antlaşması ile Kırım'ın Rusya'ya ait olduğu, Osmanlı Devleti tarafından resmen tasdik edilmiştir (Şahin, 2011: 56-58).

Kırım'da Rus Sömürge Siyaseti

Rusya, Kırım'ın ilhakından sonra bölgede iktidarının yerleşmesi ve kalıcı olması için hemen harekete geçmiş, bölgenin idaresi, nüfusu, toprak sistemi ve kültürel alanlarında reformlar yapmıştır (Çapraz, 2006: 59). Kırım'daki Türk kimliğini ve Türk izlerini silmek amacıyla, öncelikle yer isimlerini değiştirme yoluna gitmiştir. Buna göre; Kırım "Tavrida", Akmesicid "Simferopol", Gözleve "Yevpatoriya", Kefe "Feodosiya" ve eski bir Tatar köyü olan Akyar üzerine yeni kurulmuş olan liman şehri de "Sivastopol" olarak isimlendirilmiştir. Diğer yandan Kırım'ı, Rus anavatanının gerçek ve bölünmez bir parçası haline getirebilmek amacıyla Kırım Devleti'ne, han sülalesine, ülkeden kaçan ya da sürgüne gönderilenlere ait olan Kırım toprakları müsadere edilerek, Ruslara verilmiş veya satılmıştır. Araziler üzerinde bulunan ve gerçek sahibi olan insanlar dikkate alınmamıştır. Kırım Hanlığı döneminde toprak satışları yazılı belgelerden ziyade geleneksel usullere dayandığından ve mevcut yazılı belgelerin çoğunluğu karışıklık ortamında kaybolduğundan, Kırım Türkleri toprakların kendilerine ait olduğunu ispat edememişler ve toprakları ellerinden alınarak topraksız bir hale getirilmişlerdir. Sonuçta, Kırım'ın ilhakından sonra başta Rus ve Ukraynalılar olmak üzere çok sayıda Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar, Sırp, Alman, Leh ve diğerleri Kırım'a yerleştirilmiş ve böylece 1850'lere gelmeden kolonistlerin toplam nüfusu 70.000'i geçmiştir. 1917'ye kadar en az yirmi iki millete mensup kolonist Kırım topraklarına yerleşmiş olup, Rus kolonizasyonunun ve Kırım Tatar göçlerinin boyutlarına bağlı olarak, Kırım'ın yerli olmayan nüfusu artık çoğunluk haline gelmiştir (Kırımlı, 1996: 5-11; Başer, 2010: 36-38; Çapraz, 2006: 62-64). Görüldüğü gibi Rusya, Kırım'ı ilhak ettikten sonra burada müstemleke siyaseti takip ederek yerli adli, idari ve eğitim kurumlarını lağvetmiş, kültürel değerleri tahribata uğratmış, yerli halka sosyal ve dini tehditler koymuştur. Bu siyaset, Kırım Türklerinin bu dönemden itibaren başlayan ve belirli aralıklarla 1900'lü yıllara kadar devam eden kitlesel göç hareketlerinin de başlangıcını oluşturmuştur (Arıkan, 1994: 20-21). Kırım'ın Rusya'ya ilhakından sonra, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Kırım Hanlığı nüfusunun üçte ikisi Osmanlı topraklarına göç etmiş olup, Kırım'ın nüfusu yaklaşık olarak 100.000 kişi azalmıştır (Grigoriantz, 1999: 75-81).

Rusya, Kırım ve Kafkas toplumlarını ilk aşamada Hıristiyanlaştırma, ikinci aşamada ise Ruslaştırma politikası doğrultusunda; Müslüman veya putperest olan yerli halkı baskı, şiddet, propaganda veya menfaat yoluyla Hıristiyanlaştırmaya çalışmak, ticaret ve ulaşım merkezlerine Rus göçmenlerini iskân ederek yerli halka karşı üstünlük kurmalarını sağlamak, yerli halkı Rus göçmenlerinin yararına angaryaya zorunlu kılmak, ellerindeki tarım aletlerine ve hayvanlarına el koymak, yerli halka ait verimli arazileri, verimsiz ve kurak arazilerle değiştirerek, bunları Rus göçmenlerine tahsis etmek şeklinde sıralanabilecek uygulamalarda bulunmuştur. Karşı çıkanları ise katliam, devlet terörü ve sürgün yolu ile yani asimilasyon ve soykırım uygulayarak sindirmeye çalışmıştır (İpek, 2006: 31; Gözaydın, 1948: 68-70; Başer, 2010: 36).

² Maddenin tam metni için bkz.: *Muahedât Mecmuası*, C.III, TTK Yay., Ankara 2008, s.255-257.

Kısacası, XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarında devam eden Osmanlı-Rus mücadelesi, Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı işgal etmesi ile sona ermiştir. Rusların Kırım'ı istila etmelerinden sonra, göç ve sürgüne gönderme başta olmak üzere, Rus yayılcılığının bir yöntemi olarak çeşitli politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Kırım ve Kafkasya bölgelerinde Müslüman nüfus çoğunluğu oluşturduğundan, işgal edilmiş olan bu bölgelerdeki nüfusun demografik dönüşümü "Rus Sömürge Siyaseti"nin ana unsurunu teşkil etmiştir. Bu siyasetin usulü ise; Müslümanların bölgeden sürülmeleri, alternatif olarak bu bölgelere Hıristiyanların yerleştirilmesi şeklinde olup, bu sadece savaş döneminde değil, barış döneminde de aktif bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Ruslar, Türklerle yaptıkları her barış anlaşmasında Müslümanların Osmanlı Devleti'ne gönderilmesini, buna karşılık, Hıristiyanların da Rusya'ya göç ettirilmesini içeren maddeyi anlaşmaya dâhil ettirmeye çalışmışlardır (Firuzoğlu, 1999: 687; Sarısır, 2006: 63). Sonuçta, 1783'te Kırım'ın Rusya'ya ilhakından hemen sonra Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göçler başlamış ve bazen hızlanarak, bazen de yavaşlayarak yıllar boyunca devam etmiştir.

Kırım'dan Osmanlı Topraklarına Yönelik Olarak Yapılan Göçler

1783 yılında Kırım'ın Rusya'ya ilhak olunmasıyla birlikte, Kırım Türkleri için yıllarca devam edecek olan esaret, göç ve sürgün yılları da başlamıştır. Kırım'ın Rusya'ya ilhakından hemen sonra, Müslüman halkın yaşadığı tedirginlik ve Rusya'nın burada yaşayan Müslüman halka yönelik olarak takip ettiği Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikaları sonucunda, belirli dönemlerde olağanüstü rakamlara ulaşan ve hiç kesintisiz olarak sürekli devam eden bir süreç halinde, Kırım'dan Anadolu'ya ve o dönemde Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Balkanlar'a kitle göçleri başlamıştır.

Aslında 1783 tarihinden önce de Kırım'dan Osmanlı topraklarına yönelik göçler olmuştur. 1771 yılında Kırım'da yaşayan Müslüman halkın, Rusya'nın çeşitli baskıları neticesinde göç etmek zorunda kalması örneğinde de görüldüğü gibi bu yıllarda başlayan göçlerden sonra, 1782'de Rus Generali Potemkin'in 30.000 Kırım Türkünün ölüm emrini vermesi ile göç edenlerin sayısı sürekli artış göstermiş ve sonraki süreçte de kitleler halinde göçler devam etmiştir (Saydam, 1999: 677; Pinson, 1972: 37-38; Sarısır, 2006: 63; Koçak, 2014: 1-2). 1783 sonrasında 1785-1788, 1789-1790, 1792-1793, 1802-1803, 1812-1813 ve 1830'lu yıllarda göç dalgaları yaşanmıştır. Rusya, Kırım Türklerini Osmanlı Devleti'nin işbirlikçisi olarak kabul ettiğinden, yapılan her savaş halkın üzerindeki Rus baskısını arttırmış ve göç dalgalarını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, göç dalgalarının genel olarak Osmanlı-Rus Savaşlarının hemen ardından yaşandığı dikkat çekmektedir³. En büyük göç dalgası ise, 1853-1856 Kırım Savaşı'nı takiben on yıl içerisinde olmuştur. 1860-1861 göç dalgasından sonra 1874, 1890 ve 1902 yıllarında da göç dalgalarının devam ettiği görülmektedir (Gözaydın, 1948: 70-86; Kırmımlı, 1996: 11-16; Mc Carthy, 1995: 14-20; Başer, 2010: 31; Ilyina, 2014: 17-20). Kısacası Rusya'nın izlemiş olduğu baskı ve asimilasyon politikası neticesinde Kırım Türklerinin Osmanlı topraklarına yönelik göç hareketlerinin, özellikle 1856-1857, 1860-1862, 1864-1865 yılları arasında büyük ivme kazandığı, diğer zamanlarda da inişli-çıkışlı olarak devam ettiği anlaşılmaktadır (Saydam, 1997: 81; Çapraz, 2006: 60-61).

Kırım Türklerinin doğrudan Anadolu'ya yaptıkları göçlerin dışında, aslında çok fark edilmeyen ve Rumeli'den Anadolu'ya doğru yapılan ikinci bir göçleri daha vardır. Buna göre; XIX. yüzyılın ortalarına kadar özellikle 1860'larda yapılan göçlerle Kırım muhacirleri Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine ve aynı zamanda Rumeli bölgesine de iskân edilmişlerdir. Ancak Rumeli bölgesine iskân edilen Kırım muhacirleri, daha vatanlarından ayrılmış yirmi yıl bile olmadan, bu bölgelerin kaybedilmesiyle, kendilerini tekrar Hıristiyan idaresi altında bulmuşlar ve sonuçta bu insanların büyük çoğunluğu ikinci bir göçe yani Rumeli'den Anadolu'ya göçe başlamışlardır. Özellikle 1878 sonrasında Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya gibi bölgelerden Anadolu'ya gelen muhacirlerin içerisinde Kırım Türkleri de yer almıştır (Karpat, 2010: 162-163; Halaçoğlu, 1995: 29-45; İpek, 1999:150-154)⁴.

Rusya'nın Kırım'ı ilhakından itibaren Kırım'dan ne kadar nüfusun göç ettiğine dair çelişkili bilgiler mevcuttur. İşgalden yüzyılın sonuna kadar geçen süre zarfında bu sayının 80.000 olduğu (Fisher, 2009: 128) belirtilirken, 1785'ten 1800 yılına kadar olan göçlerde göç edenlerin sayısının 300.000'den fazla olduğu ve bu rakamın o dönemde toplam nüfusun yaklaşık yüzde 35'ini oluşturduğu da verilen rakamlar arasındadır (Gözaydın, 1948: 71; Karpat, 2003: 108-109; Erkan, 1996: 9-10). Kırım'daki Rus hâkimiyetinin ilk on yılı içerisinde Kırım Türklerinin %75'inin göç ettiği (Kırmımlı, 1996: 14) belirtilirken, 1860 yılında ise 100.000 kadar Kırım Türkünün göç ettiği (Pinson, 1972: 47), böylece 1850'de 275.000 olarak tahmin edilen Kırım'daki Türk nüfusunun 1860'da 194.000'e düştüğü sanılmaktadır (Fisher, 2009: 129). 1860-1862 yılları arasında göç edenlerin sayısı 227.361 olarak verilirken (Gözaydın, 1948: 84), Kırım Savaşı ile 1860 yılı arasında göç edenlerin sayısının 141.667 kişi olduğu dikkate alındığında 1862'ye kadar göç edenlerin sayısının yaklaşık olarak 369.000 kişiye ulaştığı anlaşılmaktadır (Saydam, 1997: 86). Diğer yandan Kemal Karpat, 1783'ten

³ BOA, HAT, 1010/42415: Osmanlı Devleti ile Rusya arasında H. 29/Z/1227'de kabul edilen muahedeye göre Rusya'ya terk olunan mahallerde bulunan ahali ve Tatarlardan isteyenlerin aileleri ile birlikte Osmanlı ülkesine hicret etmelerine izin verilmiştir.

⁴ Hakan Kırmımlı, "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım-Tatar Göçleri", <http://www.kirindermegi.org.tr/sayfa.asp?id=457>, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).

1922'ye kadar uzanan süreçteki göçmen sayısını 1.800.000 olarak tahmin etmiştir (Karpat, 2010: 163). Dönemin şartları gereği, göç edenlerin sayısı hakkında kesin rakamlar vermek oldukça zordur⁵.

Kırım'dan Osmanlı Devleti'ne yönelik göçler Birinci Dünya Savaşı'na kadar ferdi boyutlarda da olsa devam etmiştir. 1920'li yıllara gelindiğinde ise kesin olarak Bolşevik yani Sovyet Rusya'nın hâkimiyeti altına giren Kırım'a yönelik izlenen asimilasyon siyaseti neticesinde yaklaşık 10.000, 1930'lu yılların başında ise Stalin'in Türk pasaportu taşıyanları sınır dışı etmesiyle yaklaşık 5-10 bin Kırım Türkü Türkiye'ye gelmiştir. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sırasında "doğu işçisi" sıfatı ile Almanya'ya götürülen veya esir düşen Kırım Türklerinden, Orta Avrupa'daki mülteci kamplarından kurtulabilen birkaç bin kişi de 1940'lı yılların sonlarında Türkiye'ye gelmiştir. 1944 yılında Kırım Türklerinin topyekûn olarak Orta Asya ve Urallar'a sürülmesi nedeniyle Türkiye'ye göç etmeleri pek mümkün olmamakla birlikte, yine de dolaylı olarak göçlerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle bu göçler, XX. Yüzyılın ikinci yarısı boyunca Romanya ve Bulgaristan'daki Kırım Türklerinin bazen toplu bazen de münferit olarak göç etmeleri şeklinde devam etmiştir (Şahin, 2011: 111).

Kısacası, yukarıda da bahsedildiği üzere, Çarlık Rusya döneminde Kırım'da, toprak yağmaları, müsadere, katliamlar, sürgün, kolonizasyon, iktisadi ve dini baskılarla halkı göçe zorlayarak Kırım'ı öz sahiplerinden ayırma şeklinde sıralanabilecek politikalarla kendini gösteren Rus yayılmacılığı neticesinde, işgalden yaklaşık yüz yıl sonra Kırım Türklerinin % 47'si topraksız kalırken, binlerce Kırımlı da Kırım'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Arıkan 1994: 13-14; Sarısır, 2006: 67).

Kırım'da Sovyet Hâkimiyeti ve Kırım Türklerine Yönelik Uygulamalar

Rusya'da yaşanan 1917 Bolşevik İhtilali neticesinde Çarlık Rusya'nın yıkılmasıyla, Kırım Türklerinin de milli-kurtuluş hareketleri başlamış ve giderek hızlanmıştır. Bu doğrultuda Kırım Türklerinin milli-kültür muhtariyeti ilan edilerek, Kırım Türklerinin Kurultayı'nın kararı ile "Kırım Demokratik Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Ancak bu devlet uzun ömürlü olamamıştır. 1917 İhtilali'nden sonra Rusya'da, 1921 yılından itibaren idari değişiklikler yapılarak, devlet teşkilatı yeniden organize edilmiş ve eski Rusya Çarlığı, on beş cumhuriyetten oluşan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği haline getirilmiştir. Kırım'da ise 1917-1918 yıllarında Kırım Türklerinin Kurultayı'nın kararı ile ilan edilen Kırım Demokratik Cumhuriyeti, Bolşevikler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Ardından, İhtilalin liderlerinden olan Lenin, bir yandan Kırım halkının mukavemetini kırmak, diğer yandan da Rusya'daki bütün Müslümanların sempatisini kazanmak için, 18 Ekim 1921'de "Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (MSSC)" adıyla, Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı bir cumhuriyet kurmuştur. Böylece, görünüşte Kırım Türklerinin milli muhtariyetlerini tanıyan bu Cumhuriyet, sadece bir göz boyamadan ibaret olup Rusya'ya bağlanmıştır. Halklara özgürlük vaadinde bulunan ve milletlerin ezilmişliklerine son verileceği şeklinde açıklamalarla taraftar toplayan Sovyet yönetimi, rejimlerinin yeni olmasından dolayı halkların isyan etmesinden çekindikleri için, otoriteyi tesis edene kadar gerçek amaçlarını saklamış, hoşgörülü ve özgürlükçü görünmüştür. Diğer yandan yeni sisteme göre bir takım yeni kurumlar oluşturulurken, ekonomik hayata da bazı uygulamalar getirilmiş, mülkiyet hakkı kaldırılmıştır (Arıkan, 1994: 22-23; Kalkan, 2007: 170; Monteil, 1992: 34-36). Bu yıllar, Kırım Türkleri için büyük baskı ve sıkıntıların yaşandığı dönemler olmuştur.

İster Çarlık, ister Bolşevizm ya da Komünizm rejimi olsun, Rusların Kırım Türklerine yönelik "yok etme" politikası hiçbir dönem değişmemiştir. Sovyet Rusya'nın hâkimiyeti altına giren Kırım'da Sovyet rejimi, Çarlık döneminde olduğu gibi Kırım'ın Ruslaştırılması ve Kırım Türklerinin tedricen yok edilmesi politikası doğrultusunda hareket etmiş ve bunu da; kültür yoluyla tasfiye, yok ederek tasfiye, içten ve dıştan zor kullanarak sürgün etme yoluyla tasfiye metotlarını kullanarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sovyet Rusya'nın Kırım Türklerine yönelik başlatmış olduğu topyekûn imha siyasetini şu şekilde özetlemek mümkündür (Hablemitoğlu, 2002: 35-38; Arıkan, 1994: 23-24; Bektöre, 1990: 8-9; Kırımlı, 2002: 458-461)⁶:

- 1920'de Kırım'ın Bolşeviklerin hâkimiyeti altına girmesinden sonra, öncelikle Milli Hükümet Başkanı Çelebi Cihan'ın, ardından diğer Türk aydınlarının katledilmeye başlamasıyla, Kırım Türklerine yönelik imha siyasetleri hız kazanmıştır. Bu doğrultuda iktidara getirilen Macar komünisti Bela Kun'un, korku ve dehşet siyaseti neticesinde 60-70 bin Türk kurşuna dizilmiş veya Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir.

- Sovyet Rusya'nın Kırım Türklerine yönelik topyekûn imha siyaseti, Sovyet Hükümetinin uygulamış olduğu iktisat politikaları neticesinde ortaya çıkan suni kıtlıkla devam etmiştir. 1921 Kasımından 1922 Haziranına kadar devam eden açlık sonucunda, Sivastopol nüfusunun %11'i, Bahçesaray nüfusunun %55'i hayatını kaybetmiş, yaklaşık 100.000 kişi ölmüş, Kırım'ın nüfusu %21 oranında azalmış, 50.000 kişi de Kırım'dan göç etmiştir. Hayatını kaybedenlerin %60'ını Türkler oluşturmuştur.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Safarov Firuzoğlu (1999). "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler", *Osmanlı*, C.4, Ankara, s.687-695.

⁶ Sovyetler Birliği'nde Stalin dönemine ait şiddet, baskı ve ceza içeren sürgün kararları ile ilgili bilgi için bkz.: Rasim Bayraktar (Mart 2013). "Sovyetlerin Kurulum Sürecinde Stalinin Sürgün Kararları: Stalinizm-Gulag-Reperssiya-Ukaz", *Türk Yurdu*, C.XXXIII, S. 307, s.230.

- 1923-1927 yılları arasındaki beş yıllık süreçte ise, Kırım'ın muhtariyet haklarını korumak amacıyla harekete geçen 3500'den fazla Türk aydını kurşuna dizilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir.
- Ardından 1929-1930'lu yıllarda yaşanan çiftçiliğin zorunlu kollektifleştirilmesi⁷ faaliyetleri neticesinde, 40-50 bin Kırım Türk'ü Sibiryaya ve Urallar'ın işçi kamplarına sürgüne gönderilmiş, bunların büyük çoğunluğu buralarda hayatını kaybetmiştir.
- Sovyet Rusya'nın imha siyasetine karşılık, 1929'da çıkarılan Alakat İhtilali'nin çok kanlı bir şekilde bastırılması neticesinde, binlerce Kırım Türkü kurşuna dizilmiş ya da sürgüne gönderilmiştir.
- Sovyet Rusya'nın, zorunlu kollektifleştirme, Kırım mahsulüne ve hayvanlarına el koyma faaliyetleri neticesinde 1931-1933 yılları arasında yaşanan açlıkla birlikte yaklaşık 7 milyon insan hayatını kaybetmiştir.

Toplu imha siyaseti doğrultusunda yukarıda saydığımız katliamları gerçekleştiren Sovyet Rusya, bunlarla yetinmeyerek, Kırım Türklerine yönelik maddi ve manevi imha faaliyetlerine devam etmiş, 1931-1936 yılları arasında Müslüman din adamlarının tasfiyesine başlamıştır. Bütün dini önderler "sosyal parazit" ilan edilmiş, milliyetçilik ve ihtilal aleyhtarlığı ile suçlanan binlerce aydın ve din adamı, idam ya da sürgün edilmiş, camiler ve medreseler kapatılmıştır. "Sovyetleştirme" çalışmaları altında, Kırım Türklerinin milli edebiyat, folklor çalışmaları yasaklanmış, milli yaşayış, kültür ve aile geleneklerinin yok edilmesi yolunda hareket edilmiştir (Paksoy, 1991: 74-75; Kalkan 2007: 170-171)⁸. Sovyet Rusya'nın geliştirdiği "Milliyetler Politikası" stratejisine bağlı olarak, halkların özgün tarih ve dilleri inşa edilerek, diğer Türkî halklarla bağlarının koparılması ve farklılaşmaları amaçlanmıştır (Aksakal, 2009: 24; Monteil, 1992: 126-127).

Bolşeviklerin Kırım'a hâkim oldukları 1921-1941 yılları arasındaki 20 yıllık süreçte, Kırım'ın 1917 yılındaki Türk nüfusunun yarısı imha edilmiş ya da sürülmüştür (Hablemitoğlu, 2002: 37). Sovyet Rusya'nın Kırım Türklerine yönelik imha hareketleri sonraki süreçte de artarak devam etmiş ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında en acımasız şekilde, toplu sürgünler yoluyla uygulanmıştır.

Görüldüğü gibi, Rus yayılmacılığının bir yöntemi olarak kabul edilen ve Rus egemenliği altında yaşayan Müslümanların varlığı sorununa kesin çözüm getirecek tek çıkar yol olarak görülen "sürgüne gönderme politikası" ilk olarak Kırım'da uygulanmış ve sonraki yıllarda da sürgün politikası Ruslar tarafından etkin olarak kullanılmıştır. Ruslar, Kırım'daki uygulamalardan sonra, Kafkaslardaki işgalleri sırasında da sürgün politikasını etkili bir şekilde uygulamış olup Çerkes, Abaza, Ahıska, Çeçen, Kalmuk sürgünleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Mc Carthy, 1995: 19; Kolukırık, 2011: 168).

1944 Sürgünü

Batı ve İslam kaynaklarında çeşitli şekillerde geçen sürgün kelimesi, Arapça'da "nefy, menfi, menfâ" olarak gösterilirken (Develioğlu, 1986: 734, 979), Türkçe'de ise sürmek fiilinden yapılmış bir isim olarak geçmektedir. Ceza olarak belli bir yerin dışında oturtulan kimse, anlamına gelen sürgün kelimesi uzaklaştırmak, kovmak anlamlarında kullanılmaktadır (TDK, Türkçe Sözlük, 1983: 1099). Sürgün kelimesi; "Kendi ülkesinden, malından, mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplumdaki koparılmış" (Sağır, 2012: 358-359) şeklinde veya "bir kişinin politik ya da adı suçlar nedeniyle, genel otoriteler tarafından ülkesinden zorla ya da rızasıyla geçici ya da daimi olarak uzaklaştırılarak cezalandırılması" (Sarısır, 2006: 42-43) gibi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

Tarih boyunca, farklı coğrafyalarda farklı birçok milletin ya da topluluğun zorunlu göçler ve sürgünlerle karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Ancak, özellikle XIX. ve XX. yüzyıllarda, başta siyasi olmak üzere çeşitli nedenlerden kaynaklanan kitlesel sürgün hareketlerine en çok maruz kalan toplulukların başında, Müslüman-Türk unsurların yer aldığı görülmektedir⁹. Kırım Türkleri de bu uygulamaya maruz kalmış ve büyük acı ve kayıplar yaşamış Müslüman-Türk unsurların başında gelmektedir.

1940'lı yıllarda birçok halka yönelik olarak uygulanan kitlesel sürgünler, Sovyet Rusya tarihinin en karanlık dönemleridir. Sovyet Rusya'nın zorunlu göç ve sürgün politikasının temelinde¹⁰, ilk dönemlerde, Sovyet Rusya topraklarında yaşayan bütün ulusları eşit ve adil bir sistem etrafında birleştirme düşüncesi yer almıştır. Bu politika ile her Orta Asya devletinin ya da özerk bölgenin kendi ulusal kimliğini oluşturması ve diğerlerinden farklılaştırılması amaçlanarak, böylece bu devletlerin, dönemin sosyolojik yapılanmasına yaklaştırılması da istenmiştir. Ancak halkın kendi kimlik, töre, anlayış ve kültürünü koruma yönünde gösterdiği direnç neticesinde bu politika tam anlamıyla istenilen sonucu vermemiştir. Bu durumda, bunlara

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Isaac Deutscher (1991). *Tarihin İronileri*, İstanbul: Belge Yay.,s.143-144; Vincent Monteil, a.g.e., s.157-161.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Seyfettin Erşahin (1996) "Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, C.XXXV, Ankara, s.588-595.

⁹ Sürgün kavramı ve dünya tarihinde uygulanmış sürgünler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serdar Sarısır (2006). *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.

¹⁰ Sovyet Rusya sürgünleri ve bunların arka planı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit Tuğul (2003). *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*, İstanbul: Chiviyazıları Yay.; Mustafa Kalkan (2007). *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

direnen aydınlar ortadan kaldırılırken, topluluklar da çeşitli bahanelerle sürgün edilmişlerdir (Sağır, 2012: 370-371; Ilyina, 2014: 27). Sovyetler Birliği'ne karşı sadakatsizlikle suçlanan ve kendilerine hiçbir şekilde savunma hakkı tanınmayan, çoğunlukla Sovyetler Birliği'nin Asya kısımlarına zorunlu göçe tabi tutulan bu halklar arasında Kırım Türkleri de yer almıştır (Krındaç vd., 1993: 12). Kırım Türklerine yönelik uygulanan fiziki ve kültürel imha hareketlerinin istenilen sonucu vermemesi üzerine, Kırım Türklerini topyekûn sürgün etme planları yapılmıştır. 11 Mayıs 1944'te Stalin tarafından imzalanan ve Kırım Türklerinin son ferdine kadar Kırım'dan sürülmesini emreden karardan sonra Kırım Türkleri için asıl büyük felaketler başlamıştır (Kırımlı, 2002: 462 ; Koçak, 2014: 2).

Tablo 1: SSCB'de Sürgün Edilen Halklar ve Sayıları

SÜRGÜN EDİLEN HALKLAR	SAYILAR
Sovyet Almanı	774.174
Kulak (SSCB'nin her halkından mülk sahibi köylü)	577.121
Çeçen-İnguş	400.478
Tatar-Bulgar-Kırımlı Rum	193.959
Savaş Tutsağı Alman	121.459
Vlasovcu (Savaşta Nazi Tarafında Yer Alan Rus)	95.386
Türk, Kürt, Hemsinli	84.402
Kalmuk	81.673
Karaçay	60.131
Balkar	32.817

Kaynak: Seyit Tuğul (2003). *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*, İstanbul: Chiviyazıları Yay. s.176.

Tablo 2: SSCB'de Sürgün Edilen Halkların Sürgün Yerleri ve Sayıları

SÜRGÜNE GÖNDERİLEN YERLER	SAYILAR
Kazakistan	890.698
Özbekistan	179.992
Kırgızistan	120.858
Kemerova Bölgesi	129.423
Sverdlovsk Bölgesi	113.746
Krasnoyarsk Bölgesi	112.316
Novosibirsk Bölgesi	92.968
Tomsk Bölgesi	83.276
Tümen Bölgesi	56.611
Çelyabinsk Bölgesi	51.865
Omsk Bölgesi	44.767
Altay Bölgesi	35.381

Kaynak: Seyit Tuğul (2003). *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*, İstanbul: Chiviyazıları Yay. s.176-177.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Sovyet Rusya'nın Kırım Türklerine yönelik çeşitli şekillerde uyguladığı toplu imha siyaseti neticesinde Kırım Türklerinin sayısı oldukça azalmış¹¹ (Fisher, 1980: 6) ve Kırım, İkinci Dünya Savaşı çıktığı zaman, bir Slav bölgesi haline gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde hem Almanlar hem de Ruslar Kırım'a dair çeşitli planlar yapmışlardır. Almanlar, Kırım'ı Almanlarla iskân edip bölgeyi Alman subayları için bir tatil beldesi yapmayı ve İtalyanlarla ihtilaf halinde oldukları Güney Tirol Almanlarını buraya yerleştirmeyi planlarken, Ruslar da bilindiği gibi, bölgeyi Türklerden temizlemeyi planlamışlardır. Her iki amacın gerçekleşebilmesi için de bölgede yaşayanların sürgün edilmesi gerektiğine inanmışlardır (Özcan, 2005: 66; Fisher, 1980: 6).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından binlerce Kırım Türkü Sovyet Rusya tarafından askere alınarak, Kızıl Ordu saflarında cepheye sürülmüştür. Savaşın başlamasından yaklaşık iki yıl sonra Kırım'a girmeye başlayan Alman ordusunun Kırım'a hâkim olması üzerine, bölgeyi Almanlara teslim eden Ruslar, bölgeden çekilirken büyük bir katliama girişmişlerdir. Karasubazar şehrinde, şehir hastanesini ateşe vererek kendi askerlerinin de içinde bulunduğu hastaları diri diri yakmışlar, Akmescit'te şehir hapisanesinde bulunan tutukluları kadın-erkek ayırımı yapmadan kurşuna dizmişler, rastladıkları her yerde sivil halka ateş açarak öldürmüşler, geride Almanlara yardım edebilecek bütün unsurları temizlemeyi hedefleyerek binlerce masum insanı katletmişlerdir (Arıkan, 1994: 34-36; Bektöre, 1990: 10; Özcan, 2002)¹².

Almanların Kırım'a girmesinden sonra, Almanları kurtarıcı sanan Kırım Türkleri, ellerindeki imkânlar doğrultusunda onlara yardım etmişlerdir. Vatanlarının Sovyet hâkimiyetinden kurtarılacakları bir devlet kurmak, maddi ve manevi hak ve hürriyetlerine kavuşmak isteyen Kırım Türklerinden

¹¹ 1940 yılındaki nüfusları 500.000'den azdır. A. Fisher (Kasım-Aralık 1980). "Kırım Tatarları'nın Hayatta Kalma Mücadelesi", *Emel*, S.121, Ankara s.6.

¹² K. Özcan (2009). "Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1990)", http://www.surgun.org/tur/makale.asp?yazi=ozcan_surgun, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).

bir kısmı bu amaçla, Alman ordusu bünyesinde kurulan “Gönüllü Nefs-i Müdafaa Taburları” denilen askeri taburlarda yer almıştır. Gönüllü Nefs-i Müdafaa Taburlarında yer alan Kırım Türklerinin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, bu sayı Alman askeri belgelerine göre 9255 kişi olarak bildirilmektedir. Ruslar ise bu sayının yirmi bin kişi civarında olduğunu iddia ederek, Kırım Türklerine yönelik yapmış oldukları baskıyı haklı gösterme gayreti içerisinde olmuşlardır (Hablemitoğlu, 2002: 43-47; Fisher, 1980: 6-7; Özcan, 2005: 68-75; Williams, 2002: 328-329).

Kırım’da 1941-1944 yılları arasında Alman işgali yaşanmıştır. Alman ırkını “en üstün ırk” olarak kabul eden Naziler, işgal ettikleri diğer bölgelerde yaptıkları gibi, Kırım’da da halkı “üstün” ve “üstün olmayan ırk” şeklinde ayırmışlar ve “aşağı ırk” saydıkları halklara karşı etnik temizlik başlatmışlardır. Dolayısıyla, Kırım Türkleri için bu dönemde de fazla bir değişiklik olmamış, onlar da diğer Sovyet halkları kadar Nazi Almanyası’nın zulüm ve sömürüsüne uğramışlardır (Tuğul, 2003: 157-158, 162). Bu dönemde Kırım Türklerine sadece dini ve kültürel hayatta kısmi serbestlik tanınırken, siyasi, idari ve sosyal hayatta herhangi bir hak tanınmamıştır. Yani Almanların Kırım’a gelmeleri Kırım Türkleri için bir çözüm getirmemiş, Kırım Türkleri iki ateş arasında kalmıştır. Almanlar, Sovyet ordusuna karşı Kırım Türklerinden faydalanabilmek için harekete geçmişler, zorla gönüllü olarak Alman ordusuna askere almaya, gelmeyenleri veya desteklemeyenleri Almanyaya çalışma kamplarına göndermeye ya da esir kamplarında toplayarak salgın hastalık ve açlıktan yok etmeye başlamışlardır. Almanlar, Kırım Türklerinden faydalanarak Sovyetlere karşı sınır birlikleri kurarken, aynı şekilde çok sayıda Kırım Türkü de Ruslar tarafından Almanlara karşı en ön saflarda istihdam edilmiş ve savaşta, aynı milletin insanları iki düşman ordu saflarında birbirlerine karşı savaştırılmıştır (Kırımlı, 2002: 461; Bektöre, 1990: 10-11).

Sovyet birliklerinin 8 Nisan 1944’te başlayan saldırıları neticesinde Alman orduları geri çekilmiş ve Kırım, 10-25 Nisan 1944 tarihinde Ruslar tarafından yeniden işgal edilmiştir. Rusların yeniden Kırım’a hâkim olmalarıyla birlikte, Kırım Türkleri için asıl felaketler bundan sonra başlamıştır.

Ruslar Kırım’ı yeniden işgal ettikten sonra “Almanlarla işbirliği yaparak, Ruslara karşı savaştıkları ve vatana ihanet ettikleri” gerekçesi ile Kırım Türklerine çok ağır baskılar uygulamışlar ve kitle halinde katletmeye başlamışlardır. İki kişinin ifadesi ya da ihbarı, herhangi bir kimseyi Almanlarla işbirliği ile suçlamaya ve ölüme mahkûm etmeye yeterli olup, bu kimseler derhal katledilmiştir. O dönemde Akmescit şehrinin sokaklarındaki ağaçlar darağacı olarak kullanılırken, cadde ortasında toplu kurşuna dizme şeklindeki katliamlar sonucunda binlerce Kırım Türkü öldürülmüştür (Arıkan, 1994: 37-38). Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesi ile vatan haini ilan edilen Kırım Türklerine yönelik tarihin en büyük soykırımlarından biri, Stalin’in 11 Mayıs 1944’te imzaladığı, bütün Kırım Türklerinin sürülmesini emreden karardan sonra başlamıştır.

Kırım Türklerinin sürgünü, 2 Kasım 1943 geci bütün Karaçay Türklerinin anavatanlarından sürgün edilmeleri ile başlayan bir sürecin halkasıdır. Stalin’in, güvenilmez olarak gördüğü Türk unsurları Kırım’dan uzaklaştırma, Kırım-Kafkasya-Türkiye arasında oluşabilecek yakınlıkları önleme, bölgeyi tamamen Slavlaştırma ve Kırım’ı stratejik bir üsse çevirebilme amacıyla, tüm Türk halklarını Kırım ve Kafkasya’dan sürme politikasının bir gereğidir (Arıkan, 1994: 41; <http://hayatibice.net>)¹³.

Kırım Türklerinin topyekûn sürgün edilmesi olayı, Sovyet ordusunun Kırım’a girmesinden iki ay sonra gerçekleştirilmiştir. Devlet Güvenlik Komitesi (GKO)’nin onayı ile Kırım Türklerinin aileleri ile birlikte topyekûn Kırım’dan çıkarılmasına ve “özel sürgünler” olarak, Özbekistan’ın belirlenen bölgelerinde sürekli ikamete tabi tutulmalarına karar verilmiştir. Sürgün edilecek olanların yanlarında kendi özel eşyalarını, elbiselerini, günlük demirbaş eşyalarını ve aile başına 500 kg. erzak almalarına izin verileceği belirtilmiştir (Tuğul, 2003: 168-169; Özcan, 2002; Ilyina, 2014: 31-33)¹⁴.

Son derece organize ve titiz bir şekilde yapılan operasyonlar, “potansiyel tehlikeli” olarak nitelendirilen kişilerin tutuklanmasıyla başlamıştır. İlk verilere göre 140-160 bin kişi olarak hesap edilen Kırım Türklerinin sürgününün, 20-21 Mayıs’ta başlayıp 1 Haziran 1944’e kadar tamamlanması kararlaştırılmıştır. Ancak operasyonun başlangıç tarihi iki gün önceye alınmış ve Kırım Türklerinin sürgünü 18 Mayıs 1944’te saat:03.00’da başlamıştır. 18 Mayıs 19’a bağlayan gece, şehir ve kasabalarda yaşayan Türklerin tamamı kendi evlerinde, silahlı askerlerin baskınına uğramış, elleri kaldırılarak ve duvar diplerine dizilerek, “elde götürebilecek eşyanızı alın ve 15 dakika içerisinde hazır olun...” emri doğrultusunda, 15 dakika içerisinde buldukları yerlerin meydanında toplanmaları istenmiştir. Zaten yetişkin erkeklerin büyük çoğunluğu Sovyet ordusuna alındığı için, geride kalanların çoğunluğunu kadınlar, çocuklar ve yaşlılar meydana getiriyordu. Ne olup bittiğini anlamayan ve uyku sersemliği içerisinde olan Kırım Türklerinin yanlarına, kararnamede belirtilenin aksine sadece taşıyabilecekleri eşyalarını almalarına izin verilmiş, birçok yerde buna dahi izin verilmemiştir. Evlerinden çıkarılan halk meydanlarda toplanarak,

¹³ Hayati Bice (Aralık 2012). “1943-1944 Yıllarında Kafkasya ve Kırım’da Türk Sürgünleri”, <http://hayatibice.net/?p=901>, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).

¹⁴ K. Özcan, <http://www.surgun.org>

kendilerini demiryolu istasyonlarına taşıyacak nakliye araçlarını beklemeye başlamış, korku ve endişe içerisinde bekleyen halk, bir de askerlerin taşkınlıklarına maruz kalmıştır. Sürgünü gerçekleştiren askerler sadece verilen emirleri yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda çaresiz halka karşı insanlık dışı hareketlerde de bulunmuşlardır. Askerlerin taşkınlıkları o derece artmıştır ki, yaşlı kadınları, acıdan çılgına dönenleri kaçmaları için serbest bırakmışlar, sonra da arkalarından kurşun yağdırmışlardır (K. Özcan, <http://www.surgun.org>; Kırmılı 2002: 462-463; Hablemitoğlu, 2002: 66-70; Maksudoğlu, 2009: 111-112; Williams, 2002: 332-335; Uehling, 2004: 37-41).

Nakliye araçları ile istasyonlara taşınan Kırım Türkleri, burada kendilerini bekleyen, hayvan ve yük nakline mahsus vagonlara tıka basa doldurulmuş, kapıları sıkı sıkıya kapatılarak, mühürlenmiş ve askeri birlikler tarafından muhafazaya alınmıştır. Sürgün operasyonunun yolculuk safhasında da insanlık dışı muameleler devam etmiştir. Tıka-basa vagonlara doldurulan halk günlerce aç-susuz bir şekilde, en temel ihtiyaçlarını gidermeden, sonunun ne olacağını bilmediği bir yola çıkarılmıştır. Yol boyunca çok sayıda insan hastalanmış, özellikle çocuklar ve yaşlılar açlığa, susuzluğa, vagonların havasızlığına dayanamayarak hayatını kaybetmiştir. Ölenler ise durulan ilk yerde vagonlardan indirilerek, gömülmelerine izin verilmemiş ve demiryolu hattı kenarında bırakılmışlardır (K. Özcan, <http://www.surgun.org>). Sürgüne gönderilen Kırım Türklerinin sayısı hakkında çeşitli ihtilaflar vardır. Yaklaşık olarak 191.000 Kırım Türkünün sürgün edildiği sanılmakla birlikte, zaten olumsuz koşullar altında sürgün edilenlerin büyük bir kısmı daha yolda iken telef olmuştur. Yolculuk esnasında yaşamını kaybedenlerin sayısı ise 128 bin olarak verilmiştir¹⁵.

Kırım Türklerinin toplu sürgün hareketi gerçekleştirilirken yaşanan şu olay, durumun vahametini daha da arttırmaktadır. Buna göre; Azak Denizi ile Sivas arasında yer alan, geçimini balıkçılık ve tuz üreticiliği ile temin eden "Arabat" isimli bir Türk köyünün unutulmuş boşaltılmadığı görülmüştür. Bunun üzerine, Arabat'taki bütün Türk halkı toplanarak, eski ve büyük bir gemiye bindirilerek mahzene kapatılmışlar ve gemi denizin en derin yerine getirilerek, içindeki insanlarla birlikte batırılmıştır. Bu olay sonunda Arabat köyünde yaşayan tek bir kişi bile kurtulamamıştır (Yurter, 2001: 9-10; Kaya, 2014: 365; Maksudoğlu, 2009: 108-110; Soysal, 2012: 189-202).

Sürgün operasyonunda, uzun geçen bir yolculuktan sonra, Sovyet yönetimi tarafından önceden belirlenen yeni yerleşim yerlerine ulaşan Kırım Türkleri, çoğunlukla fabrika ve işletmelerin bulunduğu köy ve kasabalara yerleştirilmişlerdir. Buralarda uzun bir süre son derece ağır şartlar altında çalışarak hayatta kalma mücadelesi vermişler, ağır yaşam koşulları, ciddi boyutlara varan can kayıplarına neden olmuştur. Buna göre sürgüne gönderilenler arasında bulunan yaklaşık 113.000 çocuktan 60 bini, 93.200 kadından 40 bini, 33.600 erkekten 12 bini hayatını kaybetmiştir. Bu rakam, sürülen bütün halkın %46.2'si yani neredeyse yarısı demektir (K. Özcan, <http://www.surgun.org>; Uehling, 2004: 79-80).

Sürgün edilen Kırım Türkleri, Özbekistan topraklarının çeşitli bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Sovyet yetkilileri, Kırım Türkleri ile Özbek Türkleri arasında bir yakınlık olmaması için çalışmalarda bulunmuşlardır. Yetkililer tarafından "vatan haini, düşmana satılmış, casus, hırsız ve cani" olarak tanıtılan Kırım Türklerine, Özbek Türklerinin yaklaşımı hakkında değişik görüşler vardır. Özbek Türklerinin ilk dönemlerde bu tür propagandaların etkisi altında kaldıkları, ancak bir süre sonra onların söylenildiği gibi olmadıklarını, kendileri gibi Müslüman ve Türk olduklarını görerek yardım ettikleri, zaten çok ağır koşullar altında yaşayan Kırım Türklerinin, Özbek halkının yardımlarıyla ayakta kalabildikleri ifade edilmektedir. Diğer yandan, Sovyet hükümeti tarafından kışkırtılan mahalli halkın kin ve düşmanlıklarına maruz kaldıkları, düşman olarak görüldükleri de ifade edilmektedir (Hablemitoğlu, 2002: 69-70; Williams, 2002: 335-336).

"Nazi işbirlikçisi" olarak suçlanan Kırım Türklerinin topyekün vatanlarından sürgün edilmelerinin ardından, onlardan geriye kalan bütün taşınır ve taşınmaz mal varlıklarına Sovyet yönetimi tarafından el konularak müsadere edilmiştir. Sürgün operasyonunun başladığı gün "Eşya Kayıt ve Kabul komitesi" oluşturularak, kısa süre içerisinde kalan malların dökümü çıkarılmış, müsadere edilen bütün mal-mülk yerel yönetimlere devredilmiştir. Bölge komiserleri tarafından, Almanlarla işbirliği yapmayan halklara (Ruslar ve Ukraynalılar gibi) paylaştırılması kararlaştırılmıştır (Tuğul, 2003: 169). Sürgün edilen Kırım Türklerinin mallarının koruma altına alınması, yağma ve hırsızlıklara karşı korunması kabul edilmesine rağmen, Kırım ahalisinin Türklerden kalan malları yağmalayarak, evlerini işgal ettikleri, inşaatlarda kullanmak üzere Türklere ait mezarların taşlarını söktükleri ve mescitleri talan ettikleri dikkat çekmektedir. Kırım'ın Türk-İslam geçmişine ait bütün tarihi binalar, abideler ve eserler yerle bir edilmiş, bu arada, Kırım'daki Türk kültürünün izlerini ortadan kaldırmak için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda; Kırım'daki bütün Türkçe yer adlarının Rusça isimlerle değiştirilmesi, 1944'ten 1980'lerin sonuna kadar Sovyetler Birliği'nde fiilen "Kırım Tatar" sözünün kullanılmasının yasaklanması, Türklere ait mezarlıkların sürülerek, naaşların yerlerinden çıkarılmaları, Kırım Türkçesi ile yazılan binlerce kitabın yakılması gibi uygulamalar,

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyit Tuğul (2003). *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*, İstanbul: Chiviyazıları Yay.,s.170-177.

Kırım'da yapılan tahribatın boyutlarını göstermesi açısından önem taşımaktadır (Çervonnaya, 1992: 6; Kırımlı, 2002: 462).

Kırım Türkleri ve Kırım'da yaşayan bazı toplulukların sürgün edilmelerinden sonra, adeta boşalan Kırım'da her alanda son derece ciddi iş ve işçi gücü açığı ortaya çıkmış, Kırım ekonomisinde önemli bir yere sahip olan bağ ve bahçeler harap olmuştur. Ancak Rus sömürge siyasetinin ana unsurunu, nüfusun demografik dönüşümü oluşturmuştur. Dolayısıyla Kırım Türklerinin sürgününü çok önceden planlayanların asıl amaçları, Slav halkı yerleştirerek bölgeyi Slavlaştırmak daha doğrusu Ruslaştırmak olduğundan, bunun önlemini de önceden almışlardır. Ukrayna ve Rusya Federasyonu bölgelerinde yaşayan insanların Kırım'a göç etmelerine karar verilerek, bunlara geniş imkânlar tanınmış, gerekirse zor kullanılmıştır. 1944 tarihinden itibaren yaklaşık 101.707 ailenin (yani 406.828 kişi) yerleştirilmek üzere Kırım'a getirildiği anlaşılmaktadır (Kırımlı, 2002: 458; Firuzoğlu, 1999: 687; Mc Carthy, 1995: 19). Kırım topraklarına yerleştirilenlerden bazılarının anlattıkları, yaşananlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bir Rus kadınının aşağıdaki ifadeleri, bu konuda örnek olarak ele alınabilir (Aydingün vd., 2004: 26-31):

"Kocam hep anlatır. Onlar Kuban'da iyi yaşıyorlarmış. Babası okul müdürü imiş; annesi de kreşte çalışıyormuş. Kırım Tatarları'nın yerine başkalarını yerleştirmek gerektiği zaman onlara gelip hemen hazırlanın demişler. Ama onlara, Kırım Tatarlarına olduğu gibi 24 saat değil, 3 gün vermişler... Kırım'a götürülmüşler. Sonra onları köylere dağıtmışlar. Kırım Tatarlarının köylerine. Kocam diyordu ki: 'Tatarları buradan çıkartmasaydılar biz buraya gelmezdik. Belki de yeni yere geldiğimiz için ne yapacağımızı bilmiyorduk; üzüm yetiştirmiyorduk, buğday ekmiyorduk, mısır, ayçiçek ekmiyorduk. Üzümlerle ne yapacağımızı bilmiyorduk. Bu yüzden hayatımız çok zordu. Tatarlar üzüm yetiştirmeyi biliyorlardı; üzümle ne yapılır, üzüm kullanarak nasıl geçinilir, biliyorlardı. Ama biz bilmiyorduk. Mısır, buğday olmadan nasıl yaşanır? Tatarlar çok çalışkandır. Biz birkaç yıl yarı aç yaşadık. Kuban'da yaşasaydık belki de hayatımız çok farklı geçerdi'. Sürgün kararı elbette ki yanlıştı. Nasıl bütün bu insanları çocuklarıyla beraber sürersiniz? Bizim tanıdıklarımız vardı (Kırım Tatarı), beraber oturup çay içerdik, çok kültürlü insanlardı. Onlar anlatıyordu, onları çocuklarıyla bozkıra bırakmışlar. Onlar da toprağı kazmaya başladılar. Bu insanca mı sizce? Bu hiç insanca değil. Bunları hain millet ilan ettiler. Beni bağışlayın ama kaç Tatar gerillaların (Almanlara karşı savaşan) hayatını kurtardı! Babam anlatıyordu, Ruslar da gerillaları Almanlara satıyormuş. Basıl Kırım Tatarlarını hainlikle suçlarlar? Belarus'lar alalım. Ben okudum, Vasil Bikov diye bir Belarus yazarı okudum. Diyorlar ki, savaş sırasında her dört Belarus'tan biri öldü. Ama bu yazarın kitaplarına göre her altı Belarus'tan biri de hain, Almanlara çalışan polis idi. O zaman bu milleti de hain ilan edin. Kocamı zorla buraya yerleştirdiler, bu insanca mı? Bu köye geldiler. Sonbaharın sonlarında; bu sobalar nasıl yakılır, bilmiyorlar. Su yok. İnsanın başka yere yerleşmesi çok zor... Hainler cezalandırılabilirdi, onlar bunu hak ettiler. Ama hepsini yerlerinden çıkartmak! Kaç Tatar savaştı, Berlin'e kadar gitti, madalyalar kazandı. Ama dönünce hiçbir şey bulamadılar; ne aile, ne başka bir şey. Çok üzücü."

Sonraki süreçte, 1921'de Lenin tarafından kurulmuş olan "Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti", 30 Temmuz 1945 tarihinde kaldırılarak, Kırım bölgesi olarak Rusya Federasyonuna dâhil edilmiştir. Daha sonra Kırım, Stalin'in ölümünün ardından, Ukraynalı olan Kruşçev'in iktidara geçmesiyle, Ukrayna'nın Rusya'ya bağlanışının 300. yıldönümü münasebeti ile 19 Şubat 1954'te Ukrayna SSC'ne hediye edilmiştir.

18 Mayıs 1944'te vatanlarından topyekûn sürülen Kırım Türkleri, 26 Kasım 1948'de kabul edilen bir kararname ile vatanlarından ebediyen çıkarılmış ve bir daha yurtlarına dönme hakları ellerinden alınmıştır. Bundan sonraki süreçte ise Kırım Türklerinin vatana dönüş mücadelesi uzun yıllar boyunca devam etmiştir.

2013 Ukrayna Krizi Doğrultusunda Kırım'da Yaşanan Gelişmeler ve Kırım'ın Rusya'ya İlhakı

Doğusunda Rusya, kuzeyinde Beyaz Rusya, batısında Polonya, Slovakya ve Macaristan ile güneyinde Karadeniz ve Azak Denizi'nin yer aldığı bir Doğu Avrupa ülkesi olan Ukrayna, konumu itibarı ile tarih boyunca Doğu ve Orta Avrupa'daki güçlerin mücadelelerine sahne olmuş ve çeşitli devletlerin kontrolü altına girmiştir. 1920'de SSCB tarafından işgal edilerek, SSCB'yi oluşturan on beş cumhuriyetten biri olan Ukrayna, SSCB'nin dağılma süreciyle birlikte, 1 Aralık 1991'de yapılan halk oylaması sonucu bağımsızlığını kazanmıştır (Armaoğlu, 2007: 933; Bingöl, 2014: 18).

Ukrayna, sahip olduğu jeopolitik ve jeo-ekonomik değerlerinden dolayı büyük önem taşımaktadır ve tampon bölge konumundadır. Herşeyden önce Kırım, Kerç Boğazı vasıtasıyla Avrupa'yı Kuzey Kafkasya'ya bağladığından, Rusya için Avrupa'ya açılan kapı vazifesini görmekte olup Rusya'nın savunmasında merkezi bir role sahiptir. Diğer yandan verimli topraklara, genç nüfusa, Odesa ve Sivastopol gibi Rusya için büyük önem taşıyan iki önemli limana sahip olan Ukrayna, Avrupa'ya sevk edilen doğalgazın yaklaşık %67'sinin Ukrayna'dan geçtiği örneğinde de görüldüğü gibi, Rusya, Orta Asya ve Hazar Denizi enerji kaynaklarının da toprakları üzerinden Avrupa ülkelerine taşınmasında önemli rol oynamaktadır. (Bingöl, 2014: 23; Erol, 2014: 6).

Bağımsızlığını kazandıktan sonra devletin yeniden inşa edilme sürecinde çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan Ukrayna'da, Batı yanlıları ile Rusya yanlılarının mücadele halinde olduğu iç siyaset, oldukça kırılğan bir yapıya sahip olmuştur. Bu durumun oluşmasında, devlet-toplum ilişkisinin sağlıklı bir yapıya sahip olmaması, çok sık iktidar değişikliğinin yaşanması, iç ve dış faktörlerin etkisi gibi birtakım etkenler önemli rol oynamıştır. Neticede, Turuncu Devrim örneğinde de olduğu gibi Ukrayna, tarihsel süreç içerisinde çeşitli siyasi ve sosyal çalkantılara sahne olmuştur. Son olarak Ukrayna'da Kasım 2013'te başlayan iç kriz, Rusya'nın Kırım'a müdahalesi ile uluslararası bir boyut kazanmıştır.

2013 Krizi, ülkedeki siyasi sistemin kırılğanlığı, oligark yapılanma ve halkın sosyo-politik taleplerinden doğmuştur. Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in, Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşması yapmak yerine, batıdan uzaklaşarak Rusya ile işbirliği yapması ve Rus hâkimiyetini istemesi neticesinde muhalefetin, başkent Kiev'in merkezindeki Bağımsızlık Meydanı'nda yaptığı gösterilerle başlamıştır. AB ile bütünleşmeyi savunan muhalefetin şiddet yoluyla bastırılmaya çalışılması, gerilimi iyice tırmandırmıştır. Rusya ile Batı arasında sıkışan Ukrayna'da kriz, Rusya'nın 27 Şubat'ta Kırım'a özel kuvvetlerini çıkarması ile ülke içi krizden, uluslararası bir soruna dönüşmüştür (İmanbeyli, 2014: 1-2).

Ukrayna'nın AB ile bütünleşmesini kendi ulusal güvenliğine hayati bir tehdit olarak gören ve Ukrayna'daki politik istikrarsızlığı ve krizi fırsat bilen Rusya, Kırım'a bir askeri çıkarma yaparak, bölgeyi fiilen işgal etmiştir. 27 Şubat'ta Kırım'a çıkarılan askeri birlikler, Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu'nu kontrol altına alarak hükümetin değiştirilmesi ve mevcut özerklik statüsünün güçlendirilmesiyle ilgili bir referandum kararının alınmasını sağlamışlardır. Ardından, 11 Mart'ta Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ederken, 16 Mart'ta yapılan referandumda da Kırım Parlamentosu, Rusya'ya bağlanma kararı almıştır. Her ne kadar referandumdan çıkan Rusya'ya bağlanma kararı, Rusya dışında uluslararası alanda tanınmamış olsa da bundan sonraki süreçte Kırım krizi yeni bir boyut kazanmıştır (Erol, 2014: 2; İmanbeyli, 2014: 5).

Çalışmamızın başında da anlatıldığı gibi Kırım, Rusya için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Gerek tarihi bağları gerekse de askeri bakımdan Rusya için büyük önem arz eden Kırım ve Ukrayna bölgesi, Rusya'nın güneye inme politikasının ayrılmaz bir parçasıdır. Rusya, 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında uğradığı hezimet ve bunun sonucunda Batı'ya yönelik ilerleme çalışmalarına ara vermek zorunda kaldığından, bir kez daha aynı duruma düşmek istememekte, dolayısıyla uluslararası anlaşmaları da hiçe sayarak, savaş da dâhil olmak üzere, bölgeye yönelik aktif politikalar takip etmektedir. Karadeniz Rusya'nın askeri, ekonomik ve ticari açıdan yumuşak karnı olup, Rusya'nın bitmeyen Avrasya hayalini uzun vadede gerçekleştirebilmesi için bu bölgeleri hâkimiyet altında tutmak istemesi ve Kırım'ı kendisine hareket sahası olarak seçmesi, Rusya için doğal kabul edilmektedir (Tarakçı, 2014: 2-3; Erol, 2014: 6-7).

Kırım'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve yapılan referandum sonucunda Rusya'ya bağlanması bölgede dengelerin değişmesine neden olmuş ve yaşanan gelişmeler, bu süreçte Türkiye'nin aktif bir rol alması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Özellikle Kırım Türkleri ve Karadeniz'in güvenliği boyutuyla Türkiye, bu mesele ile çok yakından ilgili olmak zorundadır. Türkiye, olayların başlangıcından itibaren Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmuş ve yaptığı yazılı açıklamayla¹⁶, gelişmelerle ilgili hassasiyetlerini ortaya koymuştur. Yapılan açıklamada da görüldüğü gibi Türkiye, bölgedeki Kırım Türklerini de göz önünde tutarak, barış ve huzurun sağlanması için gerekli gayretin gösterileceğini ifade etmektedir.

Son yaşanan gelişmeler, Kırım bölgesinin asıl unsuru olmalarına rağmen, Çarlık Rusya'sının yürüttüğü politikalar neticesinde sayıları oldukça azalan ve azınlık durumuna düşen Kırım Türkleri için oldukça önem arz etmektedir. Çalışmamızın başında da ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız gibi, 1783'te Kırım bölgesinde nüfusun yaklaşık %95'ini oluşturan Kırım Türklerinin sayısı, çeşitli politikalar ve göçler neticesinde %50'lere kadar düşmüştür. Yine çalışmamızın ana konusunu oluşturan 1944 sürgünü ile topluca Orta Asya'ya sürülen Kırım Türkleri, uzun mücadelelerden sonra ancak Perestroyka döneminde vatanlarına geri dönmeye başlamışlardır. Günümüzde ise yaklaşık %15 civarında bir nüfusa sahip olup, yerel parlamentoda ancak dört milletvekili ile çok alt bir düzeyde temsil edilmektedirler. Son gelişmelerin yakından ilgilendirdiği grupların başında gelen Kırım Türkleri, doğal olarak Rusya'ya bağlanmaya karşı çıkmakta ve sivil direnişlerini sürdürmektedirler. Kırım'ın fiilen Rusya'da kalması durumunda, "tarih tekerrürden ibarettir" varsayımından da hareketle, Kırım Türkleri için ciddi baskıların ve göçlerin yeniden

¹⁶ Bu konudaki açıklama ile ilgili olarak bkz. <http://www.mfa.gov.tr>: "No: 77, 6 Mart 2014, Kırım'daki Son Gelişmeler Hk.: Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu, bugün, 16 Mart 2014 tarihinde Kırım'ın statüsüyle ilgili bir referandum düzenleme kararı almıştır.

Ukrayna'daki siyasi krizin, ülkenin siyasi birliği ve toprak bütünlüğü temelinde, demokratik ilkeler çerçevesinde, uluslararası hukuka ve anlaşmalara uygun şekilde çözülmesi gerektiğini vurgulaya geldik. Ayrıca, soydaşlarımız Kırım Tatarlarına da ev sahipliği yapan Kırım Özerk Cumhuriyeti'ndeki koşulların özel bir hassasiyet taşıdığını altını çizerek, Kırım'da gerilimin düşürülmesi için ilgili tüm taraflara itidal ve sağduyu çağrısını yaptık.

Bu anlayışla, söz konusu referandum kararının, ülkedeki krizin çözümü gayretlerine katkı sağlamayacağına inanıyoruz. Kararı, Kırım'daki farklı gruplar arasında ciddi kırımlara yol açabilecek, bölgede ve ötesinde olumsuz sonuçlar doğurabilecek, tehlikeli ve yanlış bir adım olarak değerlendiriyoruz.

Ukrayna'daki siyasi krize, oldu bittilerle değil, yukarıda anılan temelde, uzlaşma ve diyalog yoluyla çözüm bulunabileceğini bu vesileyle bir kez daha anımsatmak istiyoruz"

yaşanma olasılığı oldukça yüksektir. Zaten, Rusya'nın Kırım'ın nüfus yapısına şimdiden müdahale ederek bölgeye toprak ve mülk vaatleri ile Don Kazaklarını sevk etmeye başlaması, Kırım Tatar Meclisi'ne baskın yapılması ("Kırım'daki Tatar Meclisi'ne yapılan Rus baskınının perde arkası": www.hurriyet.com.tr), Kırım Tatar televizyon kanalına baskın düzenlenmesi ("Rus polisi Kırım Tatar televizyon kanalına baskın düzenledi": www.duzenlihaber.com.), Kırım Tatar önderi Mustafa Cemilev'in (Kırımoglu) Kırım'a girişinin yasaklanması, Kırım Türklerinin sürgünü anmak amacıyla her yıl 18 Mayıs'ta Simferopol (Akmescit) şehrinin merkezi meydanında düzenledikleri geleneksel gösterilerin yasaklanması ve Kırım Türklerine yönelik çeşitli baskılar¹⁷ ("Kırım Tatarlarına tacizler yoğunlaştı": www.aa.com.tr) şeklinde sıralanabilecek son gelişmeler de bu olasılığı güçlendirmektedir.

Görüldüğü gibi, son dönemde yaşanan gelişmeler doğrultusunda özellikle Kırım Türklerine yönelik olarak artan insan hakları ihlalleri, tehditler ve hoşgörüsüzlük ortamı neticesinde bölgeden göçler başlamıştır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 21 Mayıs'ta açıklanan raporuna göre, Mart ayından beri yaklaşık 10 bin kişi Kırım'ı ve Ukrayna'nın doğu bölgelerini terk ederek Ukrayna'nın merkez ve batı bölgelerine gitmiş olup, göçmenlerin çoğunun Kırım Türklerinden oluştuğu belirtilmiştir ("Kırım'da yerinden edilen Tatarların sayısı artıyor": www.haberler.com).

Kısacası, son yaşanan gelişmeler ve Kırım'ın Rusya tarafından ikinci kez işgal edilmesi, Kırım Türkleri açısından önceki dönemlerde yaşanan acı ve sıkıntılı günlerin yeniden başlamasına kapı aralamış gözükmektedir.

Sonuç

Sovyet Rusya'nın kendi politik anlayışına uygun bulmadığı toplumlara yönelik olarak uyguladığı "Zorunlu Göç ve Sürgün politikaları" tarih boyunca, Rus yayılmacılığının en etkili yöntemlerinden biri olmuştur. Stratejik bölgelerde Rus olmayan unsurlara karşı duyulan güvensizlik, birçok halkın sürülmesine neden olmuştur. Tatarların, Çerkezlerin ve Abazaların sürgünü, bu politika doğrultusunda şekillenen Rus yayılmacılığının getirdiği sürgünlere önemli bir örnektir.

1771'de Rusya'nın Kırım'ı istila etmesiyle birlikte bu topraklarda uygulanmaya başlanan zorunlu göç ve sürgün politikaları, binlerce Kırım Türk'ü için büyük dramların başlangıcını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan her savaş, Rusların Kırım Türkleri üzerindeki baskısını arttırmış ve göçleri de beraberinde getirmiştir. Neticede çeşitli dönemlerde Kırım Türklerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik göç hareketleri inişli-çıkışlı olarak sürekli bir şekilde devam etmiştir.

Rus yayılmacılığının yöntemlerinden biri olan sürgüne gönderme politikası, ilk olarak Kırım'da uygulamaya koyulmuş, sonraki yıllarda da özellikle Müslüman-Türk unsurlara karşı etkin bir yayılma aracı olarak kullanılmıştır. Kırım Türklerinin Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiaları ortaya atılarak, 1944 sürgünü için gerekçe oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak, bu sürgünün arka planı elbette farklı amaçlar taşımakta olup, Kırım'ın stratejik önemi ve Sovyet Rusya'nın Boğazları kontrol altında tutabilme amacıyla, sınırları Müslüman-Türk unsurlardan temizleme politikası, sürgünün temel sebepleri arasında yer almıştır.

Sovyet-Rusya'nın kendinden olmayan uluslara karşı, özellikle Stalin döneminde yapmış olduğu sürgünler tüm dünyada bilinmesine rağmen, bu sürgünlerden en çok etkilenen halkların başında Müslüman-Türk unsurların yer aldığı gerçeği, çoğu zaman çeşitli sebeplerle göz ardı edilmektedir. Bu bağlamdan hareketle hazırlanan bu çalışma, zorunlu göç ve sürgün politikalarının en çok etkilediği uluslardan biri olan Kırım Türklerinin yaşadıkları drama dikkat çekmeyi amaçlamıştır.

Nihai hedefi Kırım'daki Türk varlığına son vermek olan Rusya, bilindiği gibi, 2013 Ukrayna Krizi doğrultusunda Kırım'ı ikinci kez ilhak etmiştir. Bu kriz ve yaşanan gelişmeler özellikle Türkiye'yi çok yakından ilgilendirmektedir. Öncelikle, tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğumuz Kırım Türklerinin geçmişte yaşanmış katliam, sürgün ve acılara yeniden maruz kalmaması için, Türkiye'nin daha aktif bir rol oynaması ve Rusya'ya yönelik caydırıcı politikaların izlenmesi gerekmektedir.

Türkiye, diğer ülkelerin bölgeye olan ilgisini daha da arttırabilmek, bölge ülkeleri ile işbirliğini geliştirebilmek ve Rus tehdidine karşı koyabilmek için elindeki fırsatları en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmalıdır. Bu arada, bölgeye yönelik politikalarda Kırım Türklerinin geleceği de daima göz önünde tutularak, barış ve huzurun sağlanması için çalışılmalıdır.

¹⁷ www.benguturk.com: "Rus polisi keyfi uygulamalarını sürdürüyor.

Rus işgali altındaki Kırım'da Türklere yönelik baskılar giderek artıyor. Rus polisi, Başkent Akmescit başta olmak üzere büyük kentlerde Müslümanlara karşı ağır yaptırımlar uygulamaya başladı.

Kırımın başkenti Akmescit başta olmak üzere birçok şehirde Rus polisi sokaklarda Müslüman kadınları durdurarak şüpheli muamelesiyle kimlik kontrolü yapmaya başladı. Kontrollerin Rusya lideri Vladimir Putin ve kabinenin bölgeye gelmesinden önce sıklaşması dikkat çekiyor.

Rus polisinin kimlik kontrolü sırasında "Türk müsün?" sorusu da sorması, ülkedeki Türk varlığını tehdit ediyor.

Aynı Rus baskısı Kırım'ın bir başka şehri Bahçesaray'da da yaşandı. Müslüman kadınların ve erkeklerin kimliğini kontrol eden polisler bunun nedenini açıklamadı.

Rusya'nın Kırım'ı işgalinin hemen ardından Rus yanlılarının Türklere ait işyerlerine saldırması ve şimdi de Rus polislerinin sokaktaki Türklere yönelik baskısı kaygıları artırıyor.

Rusya Devlet Başkanı Putin'in Kırım gezisi öncesi yaşanan bu baskının artmasından endişe ediliyor" (16.02.2015).

KAYNAKÇA

- AKSAKAL, Hasan (2009). "Stalin ve II. Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, C.6, S.21, s.23-30.
- ARIKAN, Sabri (1994). *Kırım'daki Soykırım Unutmayınız*, Ankara.
- AYDINGÜN, Aysegül - İsmail Aydingün (2004). *Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü: Kimlik ve Kültürel Canlanma*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (1992). *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri*, Ankara.
- BAŞER, Alper (2010). "Kırım'da Rus Kolonizasyonu (1783-1850)", *Karadeniz Araştırmaları*, S.24, s.29-42.
- BAYRAKTAR, Rasim (Mart 2013). "Sovyetlerin Kurulum Sürecinde Stalinin Sürgün Kararları: Stalinizm-Gulag-Reperssiya-Ukaz", *Türk Yurdu*, C.XXXIII, S. 307, s.230-238.
- BEKTÖRE, Yalkın (1990). *Tepreş*, Eskişehir: Eskişehir Kırım Folklor Derneği Yay.
- BİÇE, Hayati (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- BİÇE, Hayati (Aralık 2012). "1943-1944 Yıllarında Kafkasya ve Kırım'da Türk Sürgünleri", <http://hayatibice.net/?p=901>, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).
- BİNGÖL, Oktay (2014). "Ukrayna Krizinin Ulusal, Bölgesel-Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörütleri", *Karadeniz Araştırmaları*, S.41, s.15-38.
- BOA, HAT, 1010/42415.
- ÇAPRAZ, Hayri (2006). "XIX: Yüzyılda Çarlık Rusyasının Kırım Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, S.11, s.57-70.
- ÇERVONNAYA, Svetlana (1992). "Kırım Tatar Halkının Mukadderatı: Devlet ve Kültürün Geçmişi, Bugünkü Problemleri ve Geleceği", Çev. İ. Yıldırım - A. Mertol, *Emel*, S.191, s.1-7.
- DEUTSCHER, Isaac (1991). *Tarihin İronileri*, İstanbul: Belge Yay.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1986). *Osmanlıca-Türkçe Lugat*, Ankara.
- ERKAN, Süleyman (1996). *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, Trabzon: K.T.Ü. Kafkasya ve Orta Asya Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- EROL, M. Seyfettin (2014). "Ukrayna-Kırım Krizi Ya Da İkinci Yalta Süreci", *Karadeniz Araştırmaları*, S.41, s.1-14.
- ERŞAHİN, Seyfettin (1996). "Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, C.XXXV, s.561-602.
- FİRUZOĞLU, Safarov Rafik (1999). "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler", *Osmanlı*, C.IV, s.687-695.
- FİŞHER, Alan (1980). "Kırım Tatarları'nın Hayatta Kalma Mücadelesi", *Emel*, Çev. E. Bengi Özbilen, S.121, s.5-13.
- FİŞHER, Alan (2009). *Kırım Tatarları*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- GÖKBİLGİN, Özalp (1973). *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*, Ankara.
- GÖZAYDIN, Ethem Feyzi (1948). *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul: Vakıf Matbaası.
- GRİGORİANTZ, Alexandre (1999). *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, Çev. Doğan Yurdakul, İstanbul: Sabah Yayınları.
- HABLEMİTOĞLU, Necip (2002). *Kırım'da Türk Soykırımı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- HALAÇOĞLU, Ahmet (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: TTK Yayınları.
- ILYINA, Julia (2014). *The Evolution of the Crimean Tatar National Identity Through Deportation and Repatriation*, MA Thesis, The Netherlands: Leiden University.
- İMANBEYLİ, Vügar (2014). "Ülke-İç Krizden Uluslararası Soruna Ukrayna-Kırım Meselesi", *Seta Perspektif*, S.36, s.1-8.
- İNALCIK, Halil (2002). "Kırım/Kırım Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, C.XXV, s.447-458.
- İPEK, Nedim (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: TTK Yay.
- İPEK, Nedim (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander Yay.
- KALKAN, Mustafa (2007). *Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- KARAKUŞ, Y. Bünyamin (2007). *Osmanlı-Kırım Münasebetleri Çerçevesinde 2. Viyana Kuşatması*, Eskişehir: Eskişehir Kırım Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- KARPAT, Kemal (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- KARPAT, Kemal (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yay.
- KAYA, Turhan (2014). "Kırım Türklerinin 1944 Sürgününün 70. Yılında Kültür ve Sanattaki İzdüşümleri Üzerine Düşünceler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.51, s.357-378.
- KIRIMLI, Hakan (1996). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, Ankara: TTK Yay.
- KIRIMLI, Hakan (2002). "Kırım", *DİA*, C. XXV, s.458-465.
- KIRIMLI, Hakan (2006). "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım - Tatar Göçleri", <http://www.kirimderneği.org.tr/sayfa.asp?id=457>, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).
- KOÇAK, Muhammed (2014). "Rusya'nın İlhakı Sonrası Kırım ve Kırım Tatarları", *Seta Perspektif*, S.45, s.1-8.
- KOLUKIRIK, Suat (2011). "Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma", *Bilig*, S.59, s.167-190.
- KRİNDAC, A. - R. Turovskiy (1993). "Kırım Türkleri'nin Vatan'a Dönüşü", Çev. İ. Yıldırım, *Emel*, S.195, s.12-18.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet (2009). *Kırım Türkleri*, İstanbul: Ensar Yay.
- MC CARTHY, Justin (1995). *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Yay.
- MONTEİL, Vincent (1992). *Sovyet Müslümanları*, İstanbul: Pınar Yay.
- Muahedât Mecmuası (2008). C.III, Ankara: TTK Yay.
- ÖZCAN, Kemal (2002). *Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1990)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yay.
- ÖZCAN, Kemal (2005). "II. Dünya Savaşı Sırasında Kırım Türklerinin Almanlarla İlişkileri Meselesi Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları*, S.4, s.65-78.
- ÖZCAN, Kemal (2005). "Kırım Hanlığı'nın Kuruluş Süreci: Yarımada Tatar Hâkimiyetinin Tesisi", *Karadeniz Araştırmaları*, S.5, s.26-36.
- ÖZCAN, Kemal (2009). "Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi(1944-1990)", http://www.surgun.org/tur/makale.asp?yazi=ozcan_surgun, (Erişim tarihi: 11 Eylül 2014).
- PAKSOY, H. B. (1991). "Kırım Tatarları", *Belgelerle Türk Tarihi*, S.72, s.72-75.
- PİNSON, Mark (1972). "Russian Policy And The Emigration Of The Crimean Tatars To The Ottoman Empire, 1854-1862", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C.I, s.37-56.
- SAĞIR, Adem (2012). "Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi: Sovyet Rusya Örneği", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, I/1, s.355-391.

- SARISIR, Serdar (2006). *Demografik Oyun Sürgün (1919-1923)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- SAYDAM, Abdullah (1993). *Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadeleleri ve Türkiye*, Trabzon: T.C. Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- SAYDAM, Abdullah (1997). *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Ankara: TTK Yayınları.
- SAYDAM, Abdullah (1999). "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", *Osmanlı*, C.IV, s.677-685.
- SERTÇELİK, Seyit (1999). "Rus İmparatorluğu'nun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı ve Çarlık Rusyası'nın Türklere Yönelik Politikaları", *Türkler*, C.XVIII, s.385-399.
- SOYSAL, Murat (2012). *Zaman Tünelinden Çıgıllıklar-1944*, İzmir: Y Yay.
- ŞAHİN, Cemile (2011). *XIII. yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TARAKÇI, Nejat (2014). "Yeni Bir Soğuk Savaş İçin Ukrayna mı Kullanıldı?", *Yurt Gazetesi*, 11 Mart 2014, s.8.
- TUĞUL, Seyit (2003). *SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*, İstanbul: Chiviyazıları Yay.
- Türkçe Sözlük* (1983), C.II: 1099. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- UEHLING, Greta Lynn (2004). *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation And Return*, Newyork: Palgrave Macmillan.
- WILLIAMS, Brian Glyn (2002). "The Hidden Ethnic Cleansing of Muslims in the Soviet Union: The Exile and Repatriation of the Crimean Tatars", *Journal of Contemporary History*, Vol. 37(3), s.323-347.
- YURTER, Feyzi Rahman (2001). "Arabat Geçidi Faciası", *Emelimiz Kırım Dergisi*, S. 34, s.8-11.

İnternet Kaynakları

- <http://hayatibice.net>
<http://www.surgun.org>
<http://www.tatar.net>
<http://www.vatankirim.net>
<http://www.kirimderneği.org.tr>
<http://www.mfa.gov.tr>